

„A modern közigazgatási területrendezés abból a tényből született, hogy a hagyományként örökölt közigazgatási területi beosztás és a városi központok fejlődése szembe kerültek egymással, s a hagyományos területi beosztás nem tudott megbirkózni a modern városi központok fejlődése által felvetett problémákkal, melyek megoldásának útjában állott.”

(Bibó István, 1972)

3. A regionális szint gazdasági szerepe

A globális folyamatok előző fejezetekben elemzett területi hatásait összegezve kiemelhető, hogy miközben napjainkban a gazdasági tevékenységek globalizálódnak, addig a globális versenyben szereplő iparágak/üzletágak versenyelőnyeinek forrásai lokalizálódnak. Ez az egyik legfontosabb megállapítása a témakörrel foglalkozó empirikus kutatások többségének, és napjainkra elméleti magyarázatok is születtek az erőteljes területi koncentrációs folyamatok értelmezésére. Mind az empirikus, mind az elméleti regionális tudományi munkákban teljes egyetértés mutatkozik a térbeli koncentrálódás, mint alapvető gazdasági folyamat elfogadásában, viszont abban már eltérő felfogások figyelhetők meg, hogy a koncentráció milyen területi szinthez, szintekhez köthető? Hogyan értelmezzük a területi koncentrációk térbeli kiterjedését, azaz a lokális térségeket és régiókat, milyen jellemzőik válnak meghatározóvá a globális versenyben?

A globalizáció alapvető jellemzője a gazdaság erőteljes egységesülési folyamata, azaz lényegében egyetlen globális (ártermelő) gazdaság formálódik. Kérdés, milyen kiterjedésű gazdaságokat, milyen területi szinteket tudunk elkülöníteni a két szélső eset, a globális szint és a helyi (települési) szint között? *Peter Dicken* (2003: 2) három területi szintet emel ki (amint az 1. fejezetben ismertettük): a regionális/lokális gazdaságot, a nemzetgazdaságot és a szupranacionális gazdaságot. Ezek a szintek jól elkülöníthetők a transznacionális vállalatok, valamint a technológia szerepe szerint, egyértelmű, hogy a **regionális/lokális szint** tekinthető a nemzetgazdaságnál kisebb területi egységek gyűjtőfogalmának. *Richard Temple* (1994: 2) a regionális gazdaságtan szempontjából öt szintet különített el: lokális, regionális, nemzeti, európai és nemzetközi. *Nemes Nagy József* (1998: 125) a társadalmi tevékenységek jellegzetességei szerint a térszerveződés négy szintjét különbözteti meg: mikroterek, lokális terek, regionális terek és makroterek. *Korompai Attila* (1995: 67) a jellegzetes szereplők szerveződési szintje alapján szintén négy típust ad meg: helyi, körzeti, országos és nemzetközi.

Porter a versenyképesség vizsgálata és javítása, a gazdaságfejlesztés szempontjából hat, egymásba ágyazódó területi szintet határoz meg. Ezek a szintek elkülönülnek

egymástól, mint a piacszabályozás és gazdaságfejlesztés bizonyos térbeli működési szintjei (Porter 2002):

- klaszterek térségi bázisa,
- (nagy)városi vonzáskörzetek,
- régiók (tartományok), országon belüli tagállamok (pl. az USA-ban),
- országok, azaz nemzetgazdaságok,
- nemzetközi integrációk (pl. EU, vagy hasonló nagyságú szerveződések),
- világgazdaság, azaz globális gazdaság,

A különböző felfogások ismertetése még hosszan folytatható, de a fentiekből is érzékelhető, hogy a **térszerveződési szintek** egymástól történő elhatárolásakor és a szintek definiálásakor a megközelítés mikéntjében, valamint az alkalmazott fogalmakban jelentős eltérések vannak. Az viszont egyértelműen kiviláglik, hogy a „regionális” kifejezés kétféle értelemben fordul elő a közgazdasági szakirodalomban, egyrészt szubnacionális területi egységek megnevezésére (regionális gazdaságtan), másrészt földrésznyi méretű nemzetközi integrációkra (főleg világgazdaságtanban). Ebben a könyvben mi nyilvánvalóan az első értelmezést használjuk.

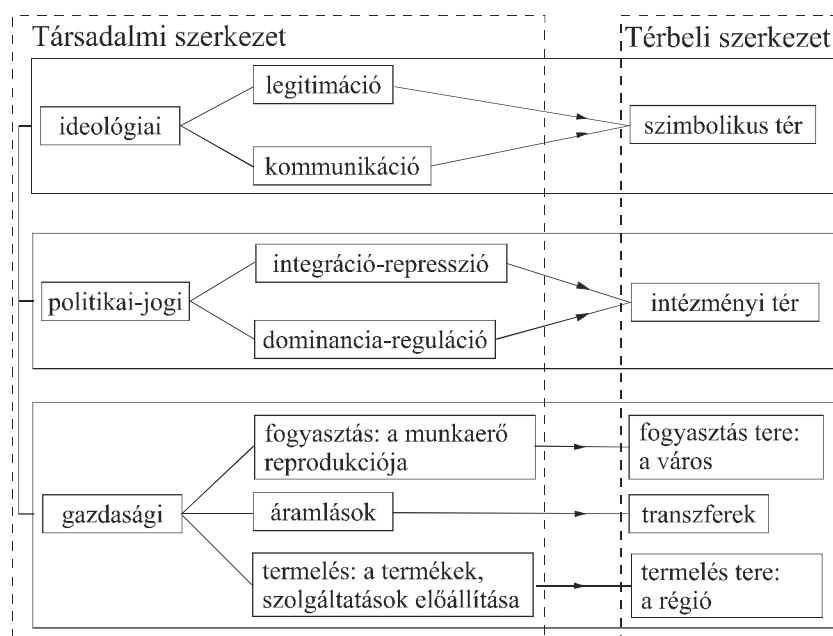
A fenti sokszínűség is rámutat arra, hogy nincs egyetlen helyesnek tartható térfelosztás, a valós társadalmi-gazdasági problémák releváns területi szintjei eltérőek. „A maga területén helyénvaló, megfelelő vizsgálati keretnek mutatkozó térfelosztás, szintrendszer sokfélesége a társadalomkutatásban egyértelműen bizonyítja, hogy generális, minden egyes társadalmi jelenség térbeli tagozódására érvényes megoldás nincs” (Nemes Nagy 1998: 124).

A regionális tudomány neves képviselői egyöntetűen hangsúlyozzák, hogy a térszerveződés és így alapegysége (területi egysége), a régió alapvetően **társadalmi képződmény**, amely az időtől és tértől (helytől), valamint a társadalmi szerkezet jellemzőitől függően más-más módon jelenik meg. A globalizációs folyamatok hatására nyilvánvalóan a társadalmi feltételek is megváltoznak, ezáltal a korábbi térszerveződési módok is átalakulnak. Általánosan elfogadottnak tekinthető azon álláspont, amely a **társadalmi szerkezet három alapvető jellemzője**: ideológiai, politikai-jogi és gazdasági szempontjai által meghatározott térszerkezeteket tartja fontosnak (3.1. ábra). Az eltérő térbeli szerkezeteknél a vizsgálat szempontjai és főbb kérdései is különböznek, így más-más módon kialakított területi egységek, régiók használata célszerű.

Az ideológiai (kulturális, civilizációs, nyelvi stb.) háttér egy **szimbolikus teret** generál. A szimbolikus tér egységein belül az egymást társadalmilag elfogadó rétegek, közösségek és egyének között zajló kommunikáció jóval hatékonyabb, mint az eltérő ideológiai háttérrel rendelkező egységek között. Szimbolikus térnek tekinthetők a civilizációk által kialakított térszerveződés, avagy a világvallások térbeli elterjedtségéből formálódó tér, de pl. a világnyelveket (német nyelv: Németország, Ausztria és Svájc nagyobb része) használók térbeli elhelyezkedése is. A szimbolikus tér egységeinek pontos földrajzi kiterjedése sok esetben nem adható meg, illetve nem alkot összefüggő térséget (pl. a magyar nyelv használata a Kárpát-medencében).

A politikai-jogi környezet egységes **intézményi teret** hoz létre a hatalomgyakorlást és szabályozást megvalósító intézmények révén. Az intézményi térszerveződés elemének tekinthető egyértelműen egy állam, avagy azon belül egy-egy közigazgatási egység (pl. megye) is. De ugyanúgy az Európai Unió többféle szempontból az intézményi tér egységeként fogható fel. Az intézményi térnél a területi egységek földrajzi határai a meghatározó intézmények működési területe alapján pontosan megadható. A regionális tudomány szerint a szubnacionális régió, mint területi egység az országon belüli intézményi tér valamelyik területi szintjéhez tartozó közigazgatási egységeket jelenti.

3.1. ábra A társadalmi szerkezet térbeli vetületei

Forrás: a szerző saját szerkesztése Johnston et al (2000: 781) alapján.

A gazdasági környezet három részből áll: a munkaerő reprodukálására szolgáló fogyasztás a városokban (településekben) koncentrálódik, létrehozva a **fogyasztás terét**. A termékek és egyéb javak előállítása a régiókban történik, amely a **termelés tere**, míg a különböző régiók és városok között térbeli transzferek (jövedelmek, valamint inputok és outputok áramlásai) figyelhetők meg. Gazdasági térszerveződés esetén a régió nem közigazgatási egység, hanem valamilyen gazdasági szempont alapján formálódó térség, pl. munkaerő-vonzáskörzet.

Tehát az intézményi és a gazdasági térszerveződésnél egyaránt használatos a régió fogalma. Sokszor gondot okoz, hogy keveredik az intézményi és közgazdasági térfel-fogás, holott mindegyik más-más feltételekből, társadalmi háttérből indul ki. A regio-

nális gazdaságtani vizsgálatok elsődleges területi egységei a fenti felosztás szerint a fogyasztás tere és a termelés tere, azaz a **város (település)** és a **régió**. A területi adatgyűjtés és –nyilvántartás viszont általában az intézmények működési területéhez, így az intézményi térhez kötődik, emiatt sok esetben a közgazdasági vizsgálatok is a közigazgatás térbeliségéhez igazodnak.

Ez a modell rávilágít arra a széles körben elfogadott álláspontra, hogy az **intézményi teret el kell választani a gazdasági tértől**. Amíg a közigazgatási régiók hosszabb időszakon át fennmaradó határokkal rendelkeznek, addig a gazdasági térszerveződés (pl. klaszterek térségi bázisa) állandó változásban van, emiatt sincsenek stabil határai. Továbbá amíg az intézményi tér szükségszerűen lefedi az egész területet, addig a gazdasági térben pólusok, „regionális motorok” és fehér foltok (belső perifériák) vannak, azaz nincs összefüggő tér. Az is régóta közismert, hogy a városok (települések) és régiók eltérő jellemzőkkel bíró térszerkezeti elemek, emiatt más-más szempontúnak kell lennie a településfejlesztésnek és területfejlesztésnek (regionális politikának). Napjainkban a szolgáltatások relatív fontossága felerősödött, ami szükségszerűen maga után vonta ezen tevékenységek piachoz közel történő (azaz nagyvárosokban koncentrálódó) letelepedését, agglomerálódását, míg a mobil inputokat használó és mobil outputokat kibocsátó feldolgozóipari termelés inkább regionális méretekben szerveződik.

A fentiekből is érzékelhető, hogy a területi szintek meghatározása, közte a régiók definiálása és jellemzőik megadása igen összetett problémát takar, ezért érdemes egy megadott célrendszer szerint leszűkíteni a témakört: jelen dolgozatban a globális folyamatok hatására formálódó térgazdaság, valamint a regionális versenyképesség adekvát területi egysége szempontjából elemezzük a régiókat. A fejezetben főleg azokat a területi szinteket és jellemzőiket tekintjük át, amelyek a gazdaság területi koncentrálódásának térbeli kereteit alkotják. Először a regionális tudomány/gazdaságtan régió-felfogását, a legfontosabb típusokat elemezzük, majd a gazdaságfejlesztés, a versenyképesség javítása szempontjából releváns területi szintek jellemzőit.

3.1. A régió fogalma a regionális tudományban

A térszerveződési szintek között a régiók (regionális terek, körzetek) kiemelt helyen szerepelnek. A **régió nagyon rugalmasan értelmezett gyűjtőfogalom**, sokféle összefüggésben felmerülő, általában valamilyen tájat, vidéket, térséget, tartományt, körzetet, övezetet, zónát stb. lehatároló területi egységet jelent. Hagyományos értelemben a „régión többé-kevésbé lehatárolt terület, amely valamilyen szempontból egységessnek tekinthető, vagy valamilyen szerveződési elv alapján jött létre, amely megkülönbözteti a többi régiótól” (Johnston et al 2000). A különböző tudományágak régió-felfogása eltér egymástól, a földrajz a régió komplex térszerkezeti egység jellegét, a természeti vagy társadalmi-gazdasági jellemzők, funkciók alapján lehatárolható körzeteket tartja fontosnak, a szociológia a kulturális identitás, vagy etnikai sajátosságok alapján kirajzolódó tájakat, a közigazgatás-tudomány a területi igazgatás funkciói alap-

ján elkülönített területi egységeket stb. (Barta 2002a; Illés 2003; Nemes Nagy 1998; Pálné Kovács 2001; Süli-Zakar 1997; Tóth-Papp 2002).

A közgazdaságtanban **kétféle értelemben** terjedt el a régió fogalmának és a regionális jelzőnek a használata. Egyrészt földrajzilag összekapcsolódó államsoportok, **regionális integrációk** megnevezésére használják (lásd 1.2. ábra), főleg a világgazdaságtanon belül, pl. régióknak tekinthető az EU vagy a NAFTA (Palánkai 2001; Szentés 1999). Az ilyen, több országot átfogó egységet újabban makrorégióknak is szokás nevezni. Másrészt régióknak egy **országban belüli (szubnacionális) területi egységet** értünk, amely a helyi (lokális) és az országos szint között helyezkedik el. Utóbbi felfogásban régió egy országban belüli lévő, több szomszédos települést, vagy településrészt magában foglaló, összefüggő térség⁶⁵. A régióknak ez a szubnacionális felfogása többek között a közigazgatásban, valamint a regionális tudományban és regionális politikában terjedt el, a dolgotatban mi is ebből a megközelítésből indulunk ki. A régió⁶⁶ pontos fogalmáról nem alakult ki konszenzus, miként a térszerveződési szintekről sem, többek között nyilván azért, mivel eltérő (közigazgatási, politikai, gazdasági, környezeti stb.) szempontok és elvek alapján lehet egy országot régiókra felosztani, és még az egyes elvek szerint is többféle konzisztens területi beosztást lehet elkészíteni (Agg-Nemes Nagy 2002).

Walter Isard, a regionális tudomány egyik megalapítója tágan értelmezhető definíciót adott, miszerint a régió: „nem pusztán egy térben tetszőlegesen lehatárolható terület, hanem inkább egy vagy több olyan probléma alapján értelmezhető térség, amely problémákat a regionális tudománnyal foglalkozók vizsgálni és megoldani szeretnének” (Isard 1975: 1). *Isard* kiemeli, hogy addig nem tudjuk egyértelműen definiálni az előbbieken vázolt régió fogalmát, amíg nem adjuk meg azokat a társadalmi, gazdasági és egyéni tényezőket, amelyeket vizsgálni szeretnénk, és amelyek térbeli viszonyai határozzák meg a régió kiterjedését. Szerinte ez a tipikus „tyúk-tojás probléma”: a vizsgálandó valós társadalmi problémák térbeliségéből indulunk-e ki, avagy a regionális tudomány alapfogalmát akarjuk-e előbb definiálni (Isard 1975: 12-15). Azaz **a régióknak van problémájuk vagy a társadalmi problémáknak van régiójuk?** A régió ezen felfogás szerint egyrészt absztrakt koncepció, másrészt egy konkrét valóság. A regionális tudomány képviselőinek többsége *Isard* gyakorlatias szemléletével ért egyet: a régió egy olyan absztrakció, hasonlóan a matematika halmaz vagy a statisztika sokaság fogalmához, amelyet csak a vizsgálandó társadalmi probléma szerint értelmezhetünk.

A régió fogalmának fenti rugalmas felfogásában a regionális tudomány mint társadalomtudomány szemlélete tükröződik: a **régió területileg összefüggő, a vizsgált gazdasági jelenség szempontjából homogénnek tekintett, határaival többé-kevésbé**

⁶⁵ Nyilván a „térség” fogalmat is definiálni kellene, de azt most ismertnek feltételezzük. A területi szintekhez kapcsolódó fogalmak felsorolása és értelmezése *Nemes Nagy József* (1998) könyvében részletesen megtalálható.

⁶⁶ Ráadásul az angol „region” és „regional” kifejezéseknek nincs egyértelmű magyar megfelelője, illetve más nyelvekben is különböző szemantikai háttérű fogalmakat használnak (Barta 2002a).

megadható térség. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi-gazdasági jelenségek bonyolultságát tekintve sincs egyetlen helyes térfelosztás, hanem többféle regionális felosztásnak van létjogosultsága, amelyek a vizsgált gazdasági probléma jellegétől, valamint az iparágaktól, ágazatoktól függően eltérőek lehetnek. Az áramszolgáltató vállalatok természetes monopóliumai által kialakított régiók például mind kiterjedésükben, mind határaikat tekintve különböznek a nagyvárosok ingázási övezeteitől, vagy a bevásárlóközpontok vonzáskörzeteitől.

Edgar M. Hoovernek, a regionális gazdaságtan egyik kiemelkedő alakjának tulajdonított félig tréfás megjegyzés szerint a régió „egy olyan térség, amelynek vizsgálatára a regionalista elnyer egy kutatási támogatást” (Hoover-Giarratani 1999: 9. fejezet). A komolyabb definíciókban *Hoover* szerint közös, hogy a régió olyan földrajzi térség, amely valamilyen **entitás** alapján alakul ki, amely entitástól a régió több, minőségileg más, mint a részek összessége. Ezt az entitást a régió egészére jellemző néhány alapvető szempont alapján meghatározhatjuk, ezáltal leírható és így vizsgálható is ez a régió. Nagyon hasznos, ha a régió, mint vizsgálati térség a közigazgatás területi beosztásához igazodik, mivel ekkor a fontosabb intézmények működési területe megegyezik a régióval, így az információk gyűjtése, a közösségi politikák, fejlesztési elképzelések kidolgozása és végrehajtása is könnyebb. Az is fontos, hogy ezáltal megjeleníthető a közös regionális érdek, amely minden racionális közösségi erőfeszítés kiindulópontja.

A gazdasági problémákra koncentrálna *Hoover* a régiók belső struktúráját tekintve a közismert két alaptípust emelte ki (Hoover-Giarratani 1999: 9. fejezet):

- **Homogén régiók:** a belső egyöntetűség (uniformitás) alapján lehatárolható régiók (pl. a téli búza termesztésének régiója, ahol ugyanazon növény ugyanazon módon való termesztése folyik), amelyek megadhatók az uniformitást leíró (egy vagy néhány) mutatóval.
- **Funkcionális régiók:** ahol a régióon belüli interakciók a kistérségek, települések között jóval élénkebbek, mint a régióon kívüliek, azaz bizonyos gazdasági interdependencia figyelhető meg. Az interakciók lehetnek vertikálisak, a régióon belüli térségeknél (települések közötti) oda- és visszairányuló kapcsolatok (pl. a napi ingázás), és lehetnek horizontálisak (pl. ivóvízellátásnál). A funkcionális régiók speciális esete a **csomóponti régió** (nodal regions), amikor egy fókusz (város) és vonzáskörzete között erőteljesek a vertikális interakciók.

Napjainkban a regionális tudományban három, a fenti felfogásokból kiinduló régió-típus vált széles körben elfogadottá, amelyek a területi verseny, versenyképesség és gazdaságfejlesztés szempontjából is jól alkalmazhatók (Benko 1999: 27; Malecki 1997: 10):

- **Tervezési, avagy programozási régió** (planning or programming region): általában közigazgatási, területi tervezési és információgyűjtési (statisztikai) szempontokat helyez előtérbe, amelynek különböző részei ugyanattól a döntéshozó (központi, avagy helyi kormányzati) szervtől függenek, elsősorban közigazgatási és intézményi elemzések alapegysége.

- **Csomóponti régió** (nodal region): a tér mint erőter fogalmával azonosítható, a gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödését veszi alapul, általában egy vagy több nagyvárost, mint térbeli csomópontot és vonzáskörzetét tartalmazza, főleg feldolgozóipari vizsgálatok nyomán alakult ki.
- **Homogén régió** (homogeneous region): amelynek részei nagyon hasonló természeti, társadalmi vagy gazdasági jellemzőkkel bírnak, a mezőgazdasági vizsgálatok jellemző területi egysége.

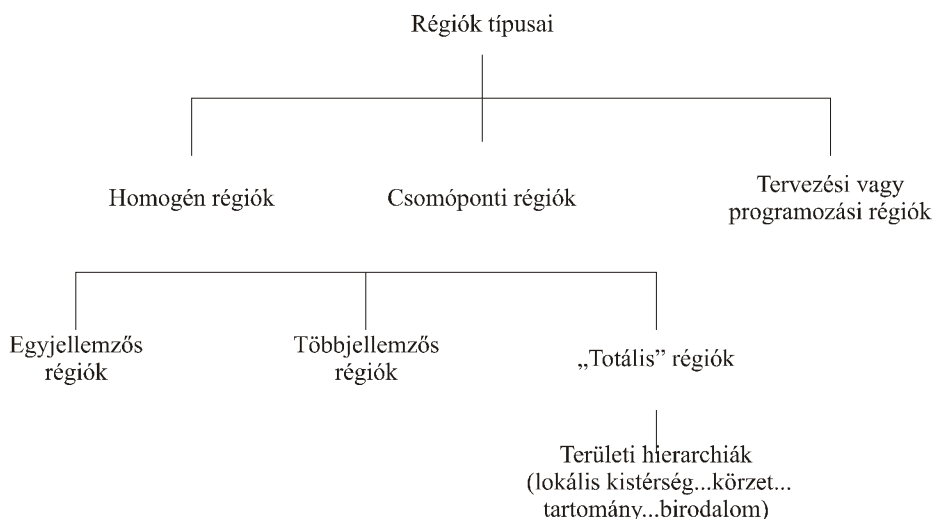
A fenti három régió-típus speciális sajátosságokkal bír, a szakirodalomban található eltérő regionális versenyképesség felfogások döntően arra vezethetők vissza, hogy különböző régió-típust feltételeznek. A tervezési régiókra használhatjuk a politikai, közigazgatási-statisztikai, vagy programozási, míg a csomóponti régiókra a gazdaságfejlesztési, vagy vonzáskörzeti régió kifejezést is. A tervezési régiók lényegében az intézményi tér elemei, „kívülről-felülről” befolyásolt, makrogazdasági és gazdaságpolitikai (regionális politikai) indíttatású, pontos határokkal rendelkező területi egységek. A csomóponti régiók viszont inkább a gazdasági tér alapegységei, „belülről-alulról” szerveződnek, mikroökonómiai és vállalati szempontok alapján létrejövő gazdasági erőter, gazdasági kapcsolatrendszer és gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödéséből keletkeznek (ilyenek *Scott* „regionális motorjai”, lásd 2. fejezet). A természeti jellemzők, avagy társadalmi sajátosságok alapján kirajzolódó homogén régió a másik két felfogás között helyezkedik el, több esetben a szimbolikus térhez tartozik (pl. egy nyelv elterjedése, avagy egy vallásé).

Peter Haggett kiváló földrajzi monográfiájában a régiók tipizálásánál szintén az ismertetett három alaptípust adja meg, viszont kiemeli a jellemzők (funkciók) számát is (Haggett 2001: 367-368). A vizsgálatoknál figyelembe vett jegyek száma alapján megkülönbözteti az egy jellemzős, több jellemzős és „totális” régiókat (3.2. ábra). **Egy jellemzős régió** esetén csak egyetlen meghatározó szempontot emelhetünk ki, a többi jellemző súlya jóval kisebb (pl. hegyvidéki régió). **Több jellemzős régiók** tipizálásánál több mutatót kombinálnak, pl. magas munkanélküliségi ráta, magas utcai bűnözés, alacsony iskolázottságú lakosság. **Totális régiók** esetén a természeti és humán jellemzők nagyon összetett módon kapcsolódnak egymáshoz, nem lehet kiemelni egy vagy néhány jellemzőt, hanem a komplexitás a legfontosabb sajátosság, sok esetben szerves társadalmi-gazdasági folyamatok hatására létrejött, közös történelmi múlttal rendelkező térségek.

A földrajz egy másik tipizálási szempontrendszerét is kiemeli *Haggett*, amikor a régióon belüli homogenitás/heterogenitás alapján két alaptípust különít el (Haggett 2001: 367-368): az uniform és a csomóponti régiókat. Az **uniform (egységes) régiók** mindig homogének, mivel a régióon belüli kistérségek jellemzői nagyon hasonlóak, a régióon belüli egyenlőtlenségek elenyészőek. A **csomóponti régió** viszont igen heterogén, a régióon belül jelentős eltérések vannak. A csomóponti régióknak mindig van egy (vagy több) fókusz, amely általában szolgáltató (kommunikációs) funkciókkal rendelkező város, így a csomóponti régió gyakran egy város és valamilyen szempontú von-

záskörzete. Amíg az uniform régiók határai pontosan megadhatók, addig a csomóponti régióknál a fókuszról (középponttól) távolodva egyre elmosódottabb határterület figyelhető meg, sokszor nem adható meg a régió pontos határa sem. A szomszédos csomóponti régiók területe pedig gyakran át is fedheti egymást, főleg a határterületeken. A **tervezési vagy programozási régiók** lényegében politikai szempontok alapján kialakított közigazgatás régiók, amelyek sokszor nem szerves társadalmi-gazdasági folyamatok, hanem egyedi, hatalmi döntések miatt lettek lehatárolva, így nem adhatók meg a régióformáló tényezők

3.2. ábra A régiók típusai a területi tudományokban

Forrás: a szerző saját szerkesztése Haggett (2001: 368) alapján.

A fentiek alapján a régiók típusai aszerint is eltérnek, hogy a **határai által kijelölt**, határaival egzaktul megadott területi egységről, azaz zárt, összefüggő térségről (ilyenek a tervezési régiók), vagy egy nyitott, pontos térbeli határokkal nem megadható, a középpontjával (középponti térségével, magterületével) és annak bizonytalan kiterjedésű vonzásterületével jellemezhető régióról van-e szó (a csomóponti régiókra jellemző). Az áttekintett tipizálásokról az is kiderül, hogy a régiók alaptípusairól a térhez kapcsolódó társadalmi tudományokban napjainkra nagyjából egységes felfogás alakult ki, Haggett tipizálása illeszkedik Hoover felfogásához, a kettő között alig van eltérés. A régiók mindhárom fenti alaptípusa önmagában reális szempontokat modellez, a gazdaság térbeli versenyképességének adott szempontú vizsgálatánál kell eldönteni, melyik típus használható fel.

Malecki a gazdasági fejlődés és a versenyképesség alapján a régiók szerepét áttekintve kiemeli, hogy a régió rugalmasan értelmezett fogalma nem pontatlanságokra vezethető vissza, hanem arra, hogy a valóságban a gazdaság és társadalom nagyon

sokféle földrajzi közegben él (Malecki 1997: 10-11). Szerinte a regionális tudomány fenti három típusa közül egyik sem képes teljes mértékben leírni egy térség belső gazdasági és kulturális dinamikáját, amelyek állandó változásban vannak, emiatt **mindhárom régió-típus használatára szükség van**. Lényeges, hogy sok esetben a régiók jelenlegi határai egy régebbi állapotot tükröznek, mivel a valós gazdasági folyamatok térbelisége a határok kijelölése óta megváltozhatott.

Az elmúlt évtizedben a technológiai váltás, a drámaian alacsony szállítási költségek, a termelés tömegszerűsége stb. miatt a régiók nemcsak egy ország területi szintjét alkotják, hanem a **nemzetközi tér alapegységévé váltak**. A nemzetgazdaságokkal összevetve a **régiók nyitott gazdaságok**, mivel nyilvánvalóan nincs sem regionális gazdaságpolitikájuk sem gazdasági szabályozásuk (esetleg egy-két eleme érhető tetten), illetve alig vannak információk a termékek, a munkaerő stb. régiók közötti áramlásáról, a regionális input-output kapcsolatokról.

Mint említettük, a régió lényegében **társadalmi képződmény**, a társadalom ideológiai, politikai-jogi, avagy gazdasági térbeli vetületét fejezi ki. A régió társadalmi tércategória, amely egy adott helyen és adott időben átfogja a konkrét térbeli társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, azaz dinamikus és nem statikus fogalom. A régiók kialakulását a helyi kultúrák is befolyásolják, a térről és helyekről kialakult közös szemlélet. Éppen ezen sokféleség miatt a versenyképesség javításában, a regionális gazdaságfejlesztésben nincs egyetlen domináns típus, hanem főleg két régiótípust, a tervezési és a csomóponti régiókat célszerű figyelembe venni.

3.1.1. A tervezési régiók jellemzői

A tervezési, programozási, közigazgatási-statisztikai régiók, mint az intézményi tér elemei, általában az ország adminisztratív területi beosztásának egyik szintjét alkotják vagy az adminisztratív szintek egyszerű aggregálásából adódnak. A **tervezési „régió** lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitástudat, valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe” (Nemes Nagy 1999: 47; Agg-Nemes Nagy 2002: 408-409).

Nem a gazdasági térkapcsolatok, hanem inkább az irányítási, tervezési, politikai és statisztikai elvárások állnak előtérben, az intézményrendszer jelentős része is igazodik ezen területi egységek határaihoz. Lényegében egy országon belül a földrajzi tér teljes, egyértelmű és átfedésmentes felosztásáról van szó. A régió ebben a térfelosztásban gyakran a területi közigazgatás egyik szintje, ahol önálló (decentralizált) és dekoncentrált intézmények, döntéshozó szervezetek működnek. A régió alapegységei a települések, a régió határa egybeesik bizonyos településeinek határaiival.

Ilyen közigazgatási-statisztikai szempontú területi beosztásnak tekinthető az első-sorban statisztikai, információgyűjtési és regionális politikai célból létrehozott nomen-

klatúra, az **Európai Unió ún. NUTS-rendszere** (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), amelyben a régió kifejezés gyűjtőfogalomként szerepel. Az Eurostat 2002-ben kiadott regionális statisztikai kézikönyve a régió olyan földterületet, térséget ért, amelynek többé-kevésbé jól meghatározott határai és jellemzői vannak, általában egy országrész. A fogalom definiálásánál két alapvető jellemzőt emel ki (Eurostat 2002: 7-9):

- egy vagy több kritérium alapján a térségek lehatárolása,
- kormányzati szándékok miatt az országos szint alatt kialakított területi adminisztrációs szint.

A NUTS-rendszerben egy régiót általában hasonló természeti körülmények (földfelszín, klíma stb.), valamint társadalmi-kulturális jellemzők (nyelv, nemzetiségek, közös történelmi múlt stb.) határoznak meg. A régióknak főleg statisztikai vagy közigazgatási szempontok miatt pontosan meg kell adni határait. Általános esetben háromféle határt emelhetünk ki: természeti határokat (folyók, hegyek, tengerpart stb.), történelmi határokat (fejedelemségek, grófságok, szabad városok stb.) és közigazgatási határokat (adózás, honvédelem, igazságügy stb.). Egy lehatárolt régióval szemben általános elvárás, hogy az ott élők elfogadják a kormányzás (közigazgatás) során, nagyjából homogén legyen és megfelelő méretű. Az időben állandó régióhatárok is fontosak, mivel ekkor az adatok összevetése korrekt módon elvégezhető (idősorok állnak rendelkezésre) és az egyének, helyi közösségek is azonosulni tudnak ezzel a területi egységgel.

Az EU NUTS-rendszerében kétféle eltérő területi beosztást, azaz **kétféle régiótípust** különböztetnek meg (Eurostat 2002: 10-11):

- **Normatív régiók** (normative regions): politikai akaratot fejeznek ki, rögzített határokkal rendelkeznek, ezek a régiók a méretük folytán az ott élők számára a különböző közszolgáltatásokat bizonyos szempontból gazdaságosan látják el, továbbá lényegesek a történelmi tényezők is a közigazgatási egységekről történő közmegegyezéshez.
- **Analitikus (másképpen funkcionális) régiók** (analytical or functional regions): az elemzési szükségletek szerint lettek megadva, a kategorizálás alapulhat a természeti-környezeti, vagy társadalmi és gazdasági jellemzőkön, mint a régiók gazdasági homogenitása, kiegészítő jellege, avagy polarizáltsága.

A NUTS-rendszer alapvetően a tagországokban működő közigazgatási egységek aggregálásából keletkezett. Normatív régiók esetén egy országon belül hierarchikus, egymásba ágyazódó öt szintet különböztetnek meg: regionális jellegűnek három, míg lokálisnak két szintet tartanak. A regionális szinteknél a népesség minimális és maximális száma is irányadó (Eurostat 2002: 11-13): NUTS 1 szintű régióban 3 milliótól 7 millió lakosig (átlagosan: 4.8 millió fő), NUTS 2 szinten 800 ezertől 3 millió lakosig (átlagosan 1.8 millió fő), míg NUTS 3 szinten 150 ezertől 800 ezer lakosig (átlagosan 344 ezer fő) terjed az intervallum. Ezek a számok csak elvárásokat jelentenek, jócskán

vannak alóla kivételek. 2000-ben az EU tagországokban 78 NUTS 1, 211 NUTS 2 és 1093 NUTS 3 szintű régió volt.

Az EU-ban elterjedt alapállás szerint a NUTS 2 szint (basic regions) az a legkisebb területi egység, amelyre a közösségi regionális politikában alkalmazott statisztikai adatok széles köre értelmezhető, pl. a területi GDP is még elfogadható hibával becsülhető. A **regionális versenyképesség empirikus vizsgálatakor** általában a NUTS 2 szintű régiókat mint területi egységeket veszik figyelembe, amelyek a Strukturális Alapokra vonatkozó legfontosabb (Objective 1) célkitűzésnek is a területi egységei (egyéb célkitűzéseknél a NUTS 3 szint is előfordul) (EC 1999c; Horváth 2001a). Úgy vélem, hogy a NUTS 2 szint részben gyakorlatias szempontok miatt került előtérbe, mivel ez a régiószám még kezelhető nagyságú.

A **területfejlesztésről és területrendezésről** szóló 1996-ban elfogadott XXI-es magyarországi törvény szintén közigazgatási szempontok alapján definiálja a területi beosztás legfontosabb fogalmait⁶⁷. A törvény is megkülönbözteti a tervezési-statisztikai (normatív) és fejlesztési (analitikus) régiókat. Külön definiálja az egymással határos megyékből összeálló, az ország területét teljesen és átfedésmentesen lefedő **tervezési-statisztikai régiókat** (5. § ea), valamint a szomszédos megyékből, vagy csak egyes részekből álló, összefüggő, lényegében eseti területfejlesztési társulásként működő **fejlesztési régiókat** (5. § eb).

A decentralizált területfejlesztési források megyék közötti és megyéken belüli elosztásához az ún. **statisztikai kistérségeket** veszik figyelembe (1997-ben 150 ilyen kistérséget alakítottak ki). Egy-egy kistérség egy megyén belül lévő szomszédos településekből áll, általában egy (vagy több) város és vonzáskörzete alkotja. A közigazgatási szempontokon túlmenően a szomszédos települési önkormányzatok létrehozhatnak meghatározott cél érdekében olyan **fejlesztési kistérségeket**, önkormányzati területfejlesztési társulásokat, amelyek átnyúlhatnak a megyehatárokon is. A törvény szóhasználata szerint Magyarországon gyűjtőfogalom a **térség**, amely a különböző területi egységek (a régió, a megye és a kistérség) összefoglaló megnevezésére szolgál. Megjegyezzük, hogy ahány hivatal, szinte annyi területi beosztás létezik Magyarországon, pl. a statisztikaitól eltérnek a vidékfejlesztés (SAPARD) kistérségei, a munkaügyi hivatalok körzetei stb.

Magyarországon **regionálisnak két szint tekinthető**: a tervezési-statisztikai régiók (amelyek nagyjából a NUTS2 szintnek felelnek meg) és a megyék (amelyek NUTS3 szintűek). Nyilván a statisztikai kistérségek nem regionális, hanem lokális kategóriák (NUTS4 szintűek). A hazai szóhasználatban régió alatt leginkább a tervezési-statisztikai régiót értjük, illetve megjelent az „eurégió” kifejezés is (mint analitikus vagy fejlesztési régió) az országhatáron átnyúló kezdeményezések térbeli kereteként. A régió kutatás Magyarországon is nagy hagyományokkal rendelkezik, főleg a földrajztu-

⁶⁷ A területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény módosítása 1999. novemberében nem változtatja meg ezeket a fogalmakat.

dományban folytak rajon- vagy körzetkutatások, illetve a közigazgatáshoz kapcsolódva születtek igényes lehatárolások (Hajdú 2001; Illés 2003; Pálné Kovács 2001).

A fenti, főleg regionális politikai és területfejlesztési szempontú régiófogalmak mellett az **igazgatástudomány** is kidolgozott több fogalmat a politikai régiókra. Az Európa Tanács Helyi és Regionális Önkormányzati Állandó Konferenciája által elfogadott fogalom: „a régió olyan közigazgatási egység, amely közvetlenül a központi igazgatási szint alatt helyezkedik el, önálló politikai felelősséggel felruházott, mely politikai önállóságot választott testület által, vagy ennek hiányában a régió szintjén a közvetlenül alatta levő önkormányzati szint által delegált tagokból álló testület vagy szervezet gyakorolja” (Balázs 1993: 157). Nyilvánvaló, hogy Magyarországon ezen fogalom szerint nem beszélhetünk régiókról, a megyék (megyei önkormányzatok) sem felelnek meg ezen kritériumoknak.

3.1.2. A csomóponti régiók gazdasági szerepe

A **csomóponti régiók** elsősorban a gazdaság térszerveződését, a gazdasági tevékenységek tényleges térbeli elhelyezkedését és interakcióit veszik figyelembe. A csomóponti régiók meghatározó jellemzője, hogy a régión belüli kapcsolatok, **interakciók domináns része** egy vagy több pólus (általában nagyváros) és környezete között figyelhető meg. Sokszor áramlási folyamatok rendszereként definiálják, pl. egy metropolisz, mint ingázási központ és az odairányuló ingázás a környező településekről (nyilván naponta vissza is térnek az alvótelepülésekbe). Csomóponti régiót alkot egy bevásárlóközpont piaci vonzásterülete, valamelyik egyetem beiskolázási körzete, egy nagyvállalat beszállító hálózatának térbelisége stb.

Ahogy korábban kitértünk rá, *Hoover* a csomóponti régiót mint a funkcionális régiók egyik speciális esetét határozza meg (Hoover-Giarratani 1999: 9. fejezet). A csomóponti régióban a központ (centrum) és vonzáskörzete közötti **erőteljes gazdasági interdependencia** figyelhető meg. Döntő a központ és környezete közötti interakciók gyakorisága, emiatt ennél a régiótípusnál a vizsgálatok során mindig a kapcsolatok intenzitását kell alapul venni (termelési együttműködések, ingázás, kereskedelmi kapcsolatok gyakorisága stb.). A csomóponti régión belüli kapcsolatok (áramlások) esetében el szokás különíteni a **vertikális** (a központba és visszairányuló), valamint a **horizontális és kiegészítő kapcsolatokat** (kiegészítő javak előállítására és szolgáltatások nyújtására). A csomóponti regionális rendszerek elemzéséhez jól alkalmazható *Haggett* közismert modellje, amelynek egymásra épülő szakaszai: interakció, hálózatok, csomópontok, hierarchiák, régiók (felszínek) és a terjedés (Johnston et al 2000; Nemes Nagy 1998: 98-99).

A csomóponti régiót általában a középpontjával, a magterületével, azaz egy földrajzi hely és a hozzá kapcsolódó vonzáskörzet együtteseként adjuk meg. A csomóponti régió térbeli kiterjedése sok esetben ismert, meghatározható, de a közgazdasági vizsgálatok és elemzések szempontjából a régió pontos határai többnyire lényegtelenek. Meg-

jegyezzük, hogy az empirikus vizsgálatok egy részében megadják a csomóponti régiók határát is (pl. munkaerő-vonzáskörzeteknél), ezáltal a hivatalos statisztikai adatgyűjtés egyéb adatait is fel lehet használni, illetve bizonyos kontroll vizsgálatok is elvégezhetőek. A csomóponti régió magterülete gyakran egy nagyváros, emiatt napjainkban előtérbe kerültek a nagyvárosi vonzáskörzetekből álló **városrégiók** (city-regions) is, mint a globális verseny területi egységei (Dicken 2003; Friedmann 2001). Ez a szemlélet jelenik meg *Scott* említett „regionális motorjainál” is (2.8. ábra).

A városrégiók, mint **csomóponti régiók és hálózataik** napjainkban a „globális gazdaság motorjai” (*Scott-Agnew-Soja-Storper* 2001: 15). A városhálózatokkal foglalkozó vizsgálatok kimutatták, hogy a globális gazdaságban betöltött vezető funkciók alapján formálódik egy globális városhierarchia (*Cséfalvay* 1999; *Enyedi* 1996, 2001; *Hall* 2001). Az információ-, tudás-, technológia- és tőkeáramlás főleg az azonos szinten lévő globális városok között figyelhető meg, amelyek így lényegében egy spontán kialakuló hálózat csomópontjaiként működnek. *Castells* is az „áramlások terében” a globális városok csomóponti, egyúttal hálózatformáló szerepét emeli ki (*Castells* 2000: 409-417). A globális városokra vonatkozóan többféle osztályozást dolgoztak ki, *Hall* 26 tipizálást említ, amelyek közül talán legismertebb a 122 világvárosra vonatkozó felmérés: a globális városhierarchia négy szintjét adták meg (Budapest a harmadik, „gamma” nevű csoportban szerepel) (*Hall* 2001: 70-72).

Sassen a globális város és a globális városrégió koncepciók összevetéséből többek között azt emeli ki, hogy a **globális városok (global cities) koncepciója** döntően a városok külső kapcsolataiból származó azon stratégiai előnyökre koncentrál, amelyek a globális versenyben elérhető sikerességet meghatározzák, így főleg a transznacionális vállalati központokra és ezeket a központokat támogató üzleti szolgáltatásokra (kutatószolgálatok, informatikai szolgáltatások, légi közlekedés stb.) (*Sassen* 2001). A **globális városrégió (global city-region) koncepció** tágabb fogalom, nemcsak a globális versenyt, hanem a régióon belüli kapcsolatokat, interakciókat és intenzitásukat is fontosnak tartja, a helyi gazdaságot, infrastruktúrát stb. is magában foglalja.

John Friedmann a globalizációs folyamatok hatásait vizsgálva a **városrégiók hálózataival** kapcsolatban hat megállapítást tart fontosnak (*Friedmann* 2001: 120):

1. A globális gazdaságban csak korlátozott számú városrégió alkotja a fő csomópontokat.
2. Ezen városrégiók számára a megfelelő városi kormányzási forma kialakítása a kulcskérdés.
3. Napjainkban a városrégiók felelőssége rohamosan növekszik saját fejlődésük irányításáért.
4. A városrégiók tartós fejlődése szükségessé teszi, hogy igen változatos formákban egyre nagyobb figyelmet fordítsanak a régióban elérhető jólét létrehozására és megtartására.
5. A városrégióknak a hálózatokban előnyökre kell szert tenni, együttműködve más régiókkal, különösen (ha lehetséges) az országhatárokon átnyúlva, keresve a tartós közös fejlődés lehetőségeit.

6. A városrégiók sokszor közel helyezkednek el egymáshoz, de mindegyik a saját nemzetgazdaságába és kulturális háttérébe ágyazódik be, csak egymással együttműködve képesek versenypozícióikat megerősíteni, ezáltal mindegyik városrégióban tartós jólétet létrehozni.

Enyedi György szerint a globális „hatások a **magyar településhálózatot** hármas osztatúvá formálták” (Enyedi 2003: 19). Az első szintet a globális hálózatokhoz kapcsolódó térségek alkotják, a budapesti városrégió, valamint e régiót Béccsel és a Balatonnal (Székesfehérváron át) összekötő tengelyek. A második szintet kisebb kiterjedésű regionális településhálózatok jelentik, amelyek csomópontjában vidéki nagyvárosok állnak (Pécs, Szeged, Miskolc-Nyíregyháza), ezek a regionális hálózatok gyengén kapcsolódnak az első szinthez (a globális gazdasághoz pedig alig). A harmadik szintet a hálózatokból kimaradó, a dinamikus tengelyekhez/körzetekhez nem kapcsolódó, többnyire elmaradott falusi/kisvárosi térségek jelentik. Tehát Magyarországon is megfigyelhető a fejlődés csomóponti jellege és Budapest, mint városrégió és hálózatának megerősödése. A hazai városi és kistérségi vizsgálatok pedig méginkább kiemelik, hogy egy-egy megyén belül a megyeszékhelyek jóval fejlettebbek, mint a többi kistérség, azaz megyéken belül is csomópontok rajzolódnak ki (Rechnitzer 2001).

A csomóponti régió közgazdasági felfogása nem a földrajzi térből, nem az intézményi térből, hanem elvont, absztrakt gazdasági térből indul ki. Ez a megközelítés a regionális gazdaságtan egyik domináns felfogásához, a közismert **növekedési centrumok (pólusok)** elméletéhez áll közel, ahol az erőforrásokat koncentráló centrumok a fejlődés fő hajtóerői (Rechnitzer 1994: 154). Ezekben a centrumokban, városokban vannak a nagyvállalatok, pénzintézetek központjai, stratégiai és fejlesztő részlegei, a magasan képzett munkaerő, de itt koncentrálnak az infrastruktúra létesítményei, egyúttal közlekedési és informatikai csomópontok, közigazgatási központok stb. A csomóponti régió központja és kiterjedése a gazdaság valós térfolyamataitól függ, időben is gyorsan változik. Mind *Krugman*, mind *Porter* térszemlélete a csomóponti régióhoz áll közel.

Krugman térgazdaságtana sem veszi figyelembe a valós földrajzi teret, hanem egy absztrakt közgazdaságtudományi modelltől indul ki. A 2. fejezetben bemutatott centripetális és centrifugális erők által kialakított **erőtér csomópontjaiban, térbeli sűrűsödéseiben a nagyvárosok helyezkednek el**. Ezekben a nagyvárosokban (metropoliszokban) koncentrálnak a népesség mint munkaerő (főleg kvalifikált munkaerő a szolgáltatásokban) és mint a szolgáltatások egyik fő fogyasztója. A sűrűsödő/ritkuló gravitációs erőterben a nagyvárosok mint pontok jelennek meg, egy-egy régió pedig mint egy nagyváros és bizonytalan körvonalú környezete, vonzáskörzete rajzolódik ki. Ebben a folytonos erőterben a vonzáskörzetek, régiók határai többféleképpen meghúzóhatók. Azaz *Krugman* modelljében a régiók nem valóságos területi egységek, hanem csak absztrakciók, gondolkodásának középpontjában a térbeli folyamatok bizonyos paraméterektől függő törvényszerűségeinek leírása áll. Az urbanizációs előnyöket nyújtó „csomópontok” vonzása/taszítása dinamikusan változik a centripetá-

lis/centrifugális erőpár hatására, ezáltal a régiók kiterjedése is időben rugalmasan alakulhat. A tanulmányaiban említett konkrét példánál az USA államait, illetve az EU tagállamait tekinti régióknak, valamint hivatkozik rugalmas specializált iparági körzetekre és regionális hálózatokra, klaszterekre is, amelyeknek szintén nem adható meg pontos földrajzi határuk (Krugman 1995).

Porter térszemlélete sem kötődik a valós földrajzi térfelosztáshoz, hanem a klaszterek működésénél az iparág jellemzőitől, gazdasági térkapcsolataitól függően más-más területi egységet tart fontosnak. A rombuszmodell is csak elvi keretét nyújtja egy-egy iparág, ezáltal az adott régió, térség, város versenyelőnyei vizsgálatának. A klaszterek határai igazodhatnak a közigazgatási (települési, területi közigazgatási) határokhoz, de át is léphetik ezeket a közigazgatási, sőt országhatárokat is (amire az EU-ban is több példa akad, pl. a holland-német határon). Továbbá, az iparág jellegétől függően egy adott településen belüli településrész is „régióként” jöhet szóba (pl. aukciós üzletág London belvárosában vagy pénzügyek a Wall Streeten). Hasonlóan több település egy-egy szomszédos részéből (és nem a teljes településekből) álló zóna is alkothat egy csomóponti régiót, egy klaszter térségi bázisát (Porter 1996).

A **klaszterek tehát csomóponti jellegűek**, inkább a helyhez és a gazdasági térkapcsolatok által kifejlesztett, sok esetben pontos térbeli határaival nem megadható térséghez kötődnek (pl. a kaliforniai borklaszter pontos területi határai sem adhatók meg). Fontos jellemző, hogy *Krugman* álláspontjával ellentétben nemcsak nagyvárosokban, hanem kisvárosokban, vagy rurális térségekben is működhetnek klaszterek, amely térségekben a lokalizációs előnyöket lehet hasznosítani. A többször említett „Harmadik Olaszország” iparági körzetei, mint KKV-klaszterek kis- és középvárosokban található (Sassoulo, Carpi, Udine, Verona stb.), főleg lokalizációs előnyöket hasznosítanak.

Azt is kijelenthetjük, hogy a régiót mind *Krugman*, mind *Porter* csak eszköznek és nem célnak tekinti. A régió náluk lényegében egy földrajzi koncentráció, egy földrajzi hely és valamilyen szempontú vonzáskörzete, amelynek határa dinamikusan változhat. Pontosán nem definiálják a régiót, így gondolataik alkalmazhatók mindegyik, nagyjából összefüggő területi egységre. Szemléletüket az is döntően befolyásolta, hogy az USA gazdaságának térbeliségét, a tőke és munkaerő mobilitását, az ottani közigazgatást, településhálózatot, regionális és gazdaságpolitikát veszik kiindulásnak, amelyek eltérnek az Európában megszokottól.

A csomóponti régiók, mint növekedési centrumok az Európai Unióban is előtérbe kerültek. Az 1999-ben elfogadott **Európai Területfejlesztési Perspektíva** (ESDP: European Spatial Development Perspectives) az EU területi fejlődését felvázolva a centrum-periféria viszonyok hátrányainak gyengítéséhez, a területi egyenlőtlenségek mérsékléséhez az egyik legfontosabb célnak a policentrikus és kiegyensúlyozott városrendszer fejlesztését tartja, a városi és rurális térségek közötti együttműködés elmélyítését, valamint az európai nagyvárosok közötti integrált közlekedési, kommunikációs rendszerek létrehozását (EC 1999d: 19-30). A dokumentumból az a szemlélet bontakozik ki, hogy az országok a globális versenyben nagyvárosaik (csomóponti régióik) révén vesznek részt, a fejlődés fő hordozói a városok és vonzáskörzeteik alkotta város-

régiók (urbanised regions), amelyek közötti, kevésbé fejlett teret töltik ki a rurális térségek.

Úgy tűnik, hogy az Európai Unióban a régiók versengése lényegében a nagyvárosok (régióközpontok) mint **csomóponti régiók központjainak** (magterületeinek) versengését jelenti (Enyedi 2001). A strukturális alapok 2000-2006 közötti felhasználásának 1. irányelve az elmaradott NUTS 2 régiókra irányul (mint politikai régiókra), míg a 2. célkitűzés már a NUTS 3 régiókra és egyéb térségekre (azaz inkább csomóponti régiókra). A közigazgatási-statisztikai régiók nem a globális gazdasági versengésben, hanem inkább a társadalmi szempontok érvényesítésében, a területi kiegyenlítésben, az elmaradottság mérséklésében, az Európai Unió regionális és vidékfejlesztési politikájában játszanak továbbra is fontos szerepet.

Az Amerikai Egyesült Államokban a statisztikai vizsgálatokra tekintettel az OMB (US Office of Management and Budget) a térségi besorolás legutóbbi felülvizsgálatánál kétféle **statisztikai térségtípust** (statistical areas) definiált (OMB 2000): a **„metropolitan”** és a **„micropolitan”** térségeket⁶⁸. Mindkettőnél az alapkoncepció: egy magtérseget (core area) határoztak meg, amely a térségben élők többségének lakóhelye, valamint figyelembe vették a vonzáskörzetet, amely a magtérseggel magas szintű gazdasági és társadalmi integrációt alkot. Elvárásként fogalmazódott meg, hogy a „metropolitan” térség urbanizált részén (a magtérseggel) legalább 50 ezer fő éljen, míg a „micropolitan” térségnél legalább 10 ezer fő (és kevesebb mint 50 ezer fő). A háromezernél több megyét (counties) a lakosság száma (városi népsűrűség), az ingázás nagysága és intenzitása alapján 362 „metropolitan” és 560 „micropolitan” statisztikai térségbe sorolták (Puerto Rico-t külön vették). Azaz a csomóponti szemlélet teret nyert a térségek statisztikai kialakításánál is, valamint megjelent a kétféle alaptípus, hasonlóan a megszokott „urbánus-rurális” fogalom párhoz. A „metropolitan” és a „micropolitan” térségeknek egyaránt pontosan megadható határai vannak (az adott megyék határai). Habár ez a régió kialakítás csomóponti szemléletű, de lényegét tekintve nyilván közel áll a tervezési régiókhoz is, mivel nincsenek átfedések a régiók között, illetve könnyen kialakíthatók a régió határokhoz igazodó megfelelő intézmények is (pl. munkaügyi hivatalok).

Úgy tűnik, hogy a **gyakorlatban kétféle csomóponti régió** szemléletet lehet megkülönböztetni. Az egyik a közgazdasági felfogás, amelyik alig vesz tudomást a közigazgatási, települési határokról, hanem csak a gazdasági interakciókat tekinti (pl. beszállítói hálózatok, fogyasztók távolsága bizonyos helyektől, a munkavállalók napi ingázásának térbelisége stb.), ekkor a régiók között átfedések is lehetnek és részben emiatt határaik sem lényegesek. A másik felfogás figyelembe veszi a csomóponti régió lényegét (centrum és vonzáskörzete), de támaszkodik az intézményesült statisztikai adat- és információgyűjtésre: településekből, népszámlálási körzetekből, vagy kistérségekből (megyékből) épül fel (aggregációval), azaz pontosan megadható ezen térségek határai, amelyek általában illeszkednek a közigazgatás valamilyen szintjéhez is. Az

⁶⁸ A metropolitan és micropolitan térségek együttes elnevezése: CBSAs (core-based statistical areas).

aggregációs eljárás során lényegében átfedésmentes és teljes térfelosztás történik, ahol a besorolási nehézségek miatt időnként kompromisszumokat kell kötni.

3.2. A gazdaságfejlesztés térségei

A gazdaság térbeli fejlesztésének is két eltérő szemlélettel és eszköztárral bíró része van, amelyek két területi szinthez, a települési (településfejlesztés) és a regionális szinthez (területfejlesztés) kötődnek. Kérdés, hogy a gyakorlatban hogyan lehet sikeresen összhangot teremteni a tervezési és csomóponti régiók eltérő szerveződése, valamint az önkormányzattal rendelkező települések és a nagyobb térségek sokszor ellentétes érdekei között? Hogyan alkalmazkodhatnak a régiók határai a dinamikusán változó gazdasági interakciók térbeliségéhez? Nyilván az intézményi térnek, valamint a gazdasági térnek eltérő szemléletű felfogásai állnak a kérdések háttérében.

A korábban tárgyalt két eltérő irányú és szempontú régió-típusnak, a tervezési és a csomóponti megközelítésnek van egy „közös része”, ez pedig a **lokális térség**. A regionális szint általában a lokális szint fölötti képződmény, viszont a lokális (helyi) szint konkrét meghatározása is függ a földrajzi, történelmi, közigazgatási stb. tényezőktől. Egyre inkább elfogadottá válik, hogy a lokális térség egy olyan körzet, amelyben **a munkavállalók és menedzserek többsége meg tudja munkahelyét változtatni anélkül, hogy el kelljen lakásából költöznie** (de Vet 1993; OECD 2001a: 45; Rechnitzer 1998). Ekkor a gazdasági tér alapegységeiként megjelenő lokális térségek olyan **munkaerő-vonzáskörzetek**, amelyeket nemcsak a munkaerő, hanem a háztartások tagjainak napi térpályái is meghatároznak, amely térségeken belül a munkahelyek mellett az oktatási, kereskedelmi, egészségügyi stb. intézmények szolgáltatásai gyorsan elérhetők (Mészáros 1994). A vállalkozások is a felmerülő inpushelyettesítés (munkaerőnél, szolgáltatásoknál stb.), a személyes kapcsolatokon és tapasztalatszerzésen alapuló információszerzés és -továbbítás (a hallgatólagos tudás megszerzése és átadása) nagyobb részét a lokális térségen belül meg tudják oldani.

A lokális térség fenti közgazdasági felfogása azt is jelenti, hogy a lokális szint valószínűleg több településből áll, amelyet a közlekedési lehetőségek és ingázási szokások, a napi térpályák időben változó módon determinálnak. A **munkaerő-vonzáskörzetek** általában monocentrikusak, vagyis egy nagyobb város és a hozzá kapcsolódó települések alkotják. A munkaerő-piaci körzetek kialakulásuk logikáját tekintve a csomóponti (funkcionális) régiókhoz állnak közel, mivel megadhatók a központi város és környezete közötti interakciók. Ezek a körzetek általában nem rendelkeznek térségi intézményekkel, így nem, vagy csak részben felelnek meg a közigazgatási-statisztikai (programozási) régiókkal szembeni elvárásoknak. Továbbá a vonzáskörzetek határait sem lehet mindig pontosan kijelölni (sőt, a vonzásterületek át is fedhetik egymást), hanem több esetben bizonyos gyakorlati megfontolások alapján egy kompromisszumos megoldást kell elfogadni.

A fenti megközelítésre, azaz csomóponti régiók kialakítására és a változó gazdasági feltételekhez való alkalmazkodásra jó példa az Amerikai Egyesült Államokban a Bureau of Economic Analysis⁶⁹ (BEA) által alkalmazott eljárás a **gazdasági térségek** (economic areas) kialakítására⁷⁰. A lehatárolásnak és a csomóponti régiók kialakításának fő célja befektetési, üzleti döntésekhez munkaerő-piaci, iparági stb. információk szolgáltatása⁷¹ (emiatt jelentősen eltér az OMB bemutatott lehatárolásától). Ezeket a gazdasági térségeket először 1977-ben alakították ki, 1983-ban kissé módosították és 183-at hoztak létre, majd 1993-ban jött létre a jelenlegi 172 gazdasági térség (Johnson 1995). Mindegyik gazdasági térség tartalmaz egy vagy több csomópontot (nagyvárost vagy a gazdasági tevékenységek valamilyen központját) és ehhez a csomóponthoz gazdaságilag kapcsolódó kisebb térségeket (megyéket). A gazdasági térségek kijelölésénél az 1990-es népszámlálás adatait vették figyelembe, a megyéket tekintették területi alapegységnek, a 3141 megyét⁷² (counties) alapvetően az ingázási kapcsolatok alapján sorolták valamelyik gazdasági térséghez.

Három lépésben történt a gazdasági térségek kialakítása (Johnson 1995):

1. Meghatározták a **csomópontokat** (nodes), amelyek általában nagyvárosok (metropolitan). 836 nagyvárosi jellegű megye alkotott egyértelműen 310 csomópontot, míg a maradék „nem-nagyvárosi” 2305 megyéből egy eljárás során, az ingázást, a helyi sajtó olvasását, a lakónépesség számát alapul véve megpróbálták csomópontokat kiválasztani. A „nem-nagyvárosi” megyékből 1190 az ingázási adatok alapján szorosan kapcsolódik valamelyik csomóponti jellegű nagyvároshoz, így ezek a megyék nem válhatnak csomóponttá. A további 1112 megyéből helyi újságot 130-ban adtak ki, közülük 68 megye újságját olvasták legalább öt további megyében, illetve a megye lakossága meghaladta az 50 ezer főt. Ezen 68 megyéből 35 csomópontot emeltek ki úgy, hogy legalább 5 megye kapcsolódjon hozzá. További 3 izolált megye (pl. Alaszkában) elkülönült csomópontot képezett. A fenti eljárást követően 348 csomópontot jelöltek ki (amelyek 874 megyéből állnak: 836 nagyvárosi megye, valamint 38 nem-nagyvárosi megye).
2. A 874 megyéből álló 348 csomópont alapján képezték a **gazdasági térségek alkotóelemeit** (CEAs: component economic areas). A 2267 nem-csomóponti megyét

⁶⁹ A BEA a US Department of Commerce egyik részlege ezen gazdasági térségek szerint gyűjt adatokat iparáganként a bérekről és foglalkoztatottakról, az összes személyi jövedelemről, a népességről stb., azaz a lokális térség gazdasági tevékenységeiről, az iparágak közötti gazdasági kapcsolatokról, a térségek közötti lakossági mobilitásról. Az adatokat az állami és kormányzati szervek a fejlesztési projektekhez, a befektetők és menedzserek a vállalatok telephely-választási döntéseikhez, a kereskedelmi cégek üzletek nyitásához stb. hasznosítják.

⁷⁰ Több rövidítés terjedt el a gazdasági térségekkel kapcsolatban: SMA (standard metropolitan area), MSA (metropolitan statistical area), CMSA (consolidated metropolitan statistical area), PMSA (primary metropolitan statistical area).

⁷¹ A hasonlóságok ellenére a BEA eljárása célját és módszerét tekintve eltér az OMB ismertett eljárásától.

⁷² Az „átlagos megye”, népszámlálási körzet lakosainak száma kb. 80 ezer fő, azaz mintha Magyarországon kb. 120-130 megye (kistérség) lenne. Az eltérések ellenére ez a módszertani eljárás alkalmas lehet nálunk is a kistérségekből csomóponti gazdasági térségek kialakításához.

hozzárendelték valamelyik csomóponthoz: háromnegyedük a napi ingázás alapján egyértelműen kapcsolódott egy adott csomóponthoz, míg egynegyedüket az ott olvasott helyi újságok alapján sorolták be. Lényegében a 348 csomópont alapján teljes és átfedés mentes térfelosztás végeztek, mindegyik megyét besorolva valamelyik térségbe.

3. A 348 csomóponti térségből, mint alkotóelemből épült fel a **172 gazdasági térség**. Mégpedig 59 nagyvárosi csomóponti térségből (PMAs) hoztak létre 17 nagyvárosi gazdasági térséget (CMSAs). A 289 további csomóponti térségből pedig 155-öt a lakónépesség száma, valamint a térségek közötti napi ingázási kapcsolatok alapján.

A fenti eljárás, amelynek nyilván csak a lényegét és legfontosabb kérdéseit érintettük, érdekes és nagyon praktikus (és olcsó) módszer a gazdaságfejlesztési szempontú csomóponti térségek kijelölésére. Előnye, hogy eleve megyékből, azaz népszámlálási körzetekből indult ki, így megbízható adatokat használt fel. Továbbá nem településeket vettek alapul, hanem bizonyos minimális népességszámú aggregált területi egységeket (megyéket), így elkerülték a települések típusaival és határainak értelmezésével járó nehézségeket. Azt is fontosnak tartom, hogy csak néhány mutatót használtak, így az eljárás könnyen ellenőrizhető, a döntéshozók által érthető és értelmezhető. A 172 térség lehetővé teszi a regionális input-output adatok elemzését, regionális multiplikátorok hatásainak megbecsülését is.

A fenti eljárással kialakított gazdasági térségek lényegében a napi ingázási kapcsolatok alapján kialakuló **munkaerő-vonzáskörzetek**, azaz lokális térségek. A 172 gazdasági térség 80 %-ában a tiszta ingázási ráta 1 %-nál kisebb, azaz ezek a térségek az ingázás szempontjából valóban összefüggőnek tekinthetők (Johnson 1995: 80). A 172 térség kialakítása a valós gazdasági folyamatokhoz közelebb áll, mint az előző besorolás, mivel az 1990-ben létező 183 gazdasági térség esetében csak 60 %-ánál volt az ingázási ráta 1 %-nál kisebb.

Bizonyos időközönként, a népszámlálásokat követően felülvizsgálják a térségek beosztását, azaz megpróbálják figyelembe venni a változásokat is. Ezek a csomóponti gazdasági térségek csak „virtuális régiók” (mint jelenleg Magyarországon is), mivel nem jöttek létre a határaikhoz igazodó intézményeik (így nincs térségi tanács sem). A gazdasági, üzleti döntéseknél viszont kiválóan felhasználhatók, mert a valós gazdasági térszerkezet alapján nyerhetők információk a munkaerőpiacról, bérekről, jövedelmekről, a gazdasági szerkezet térbeliségéről stb. Ezek a gazdasági térségek átlagosan másfél millió lakosúak (nyilván nagy szóródással), azaz nagyjából megfeleltethetők az EU NUTS 2-es régióknak. Ezek alapján kijelenthető, hogy a fejlett országokban (nyilván a közlekedési viszonyok döntőek az ingázásnál) a **gazdaságfejlesztés és munka-helyteremtés** legfontosabb térségtípusa a NUTS 2 régió. Az ennél kisebb térségek általában nem rendelkeznek olyan központi várossal (csomóponttal), amelyik a globális versenyben számít, vagy a befektetők, vagy a munkát keresők szempontjából megfelelő lenne.

A gazdaság valós térbeli folyamataihoz a statisztikai adatgyűjtés fontosságára is tekintettel talán az előbb bemutatott amerikai felfogás (BEA) áll legközelebb. Ez a felfogás a globális versenyben a városok fontosságát emeli ki és az üzleti döntések valós mozgatórugóra koncentrál, hibájául róható fel viszont, hogy talán túlzott egyoldalúsággal a régiókat csak „egyközpontú csomópontként” fogja fel, holott a valóság ennél sokkal összetettebb (Brenner 2002). Az Európai Unió több tagországában is a problematikus térségek területi lehatárolásakor a munkaerő-piaci körzeteket, másképpen **ingázási övezeteket** alakítják ki, pl. Nagy-Britanniában 123 ingázási övezetet, Németországban 167 munkaerő-piaci körzetet határoztak meg (utóbbi országban ezt a térségi lehatárolást 4 évente felülvizsgálják) (Horváth 1998: 284). Ezek a térségek döntően a **gazdaságfejlesztés térségei**, részben a munkahely-teremtés, részben a gazdasági aktivitás szinterei. Magyarországon hasonló szerepet töltenek be a foglalkoztatási (munkaügyi) körzetek, amelyekből jelenleg 187 van, sajnos ez a területi beosztás eltér a statisztikai kistérségektől (amelyek száma 150), így a területi adatrendszer a két eltérő beosztás miatt több esetben inkonzisztens. Nyilván a közlekedési hálózat, a használt közlekedési eszközök és munkába járási szokások is fontosak egy-egy ingázási övezet kialakulásakor.

A fejlett országok többségében elkezdődött a **kistérségek**, mint funkcionális régiók formálódása (OECD 2002). Franciaországban a települések együttműködésének három kistérségi típusa figyelhető meg, amelyek a területi közigazgatás (100 megye és 22 régió) mellett, a helyi önkormányzatok együttműködéséből formálódtak ki (Kovács 2003). **Települési közösségek** jöttek létre a kevésbé urbanizált, falusias településszerkezetben (a legnagyobb település lakossága sem haladja meg a 15 ezer főt), fő céljuk a rurális térség elmaradottságának mérséklése. **Agglomerálódott térségi közösség**, lényegében urbanizált kistérség, ahol legalább 50 ezer fő a lakosság száma (és rendelkezik egy 15 ezer főnél nagyobb várossal). **Nagyvárosi térségi közösség**, amely olyan nagyváros és vonzáskörzete, ahol legalább félmillió ember él. A kistérségek három típusa eltérő gazdasági és területfejlesztési problémákkal szembesül, viszont mind a befektetés-ösztönzés és infrastruktúra-fejlesztés menedzselésében, mind az EU-tól származó források kezelésében szükségessé vált az érdemi kistérségi együttműködések kialakítása, amelyekhez közigazgatási hatásköröket is kaptak. Olaszországban szintén létrejöttek a kistérségek, de a franciához viszonyítva gyengébb hatáskörökkel: nagyvárosi körzetek, hegyi közösségek és területi közösségek (Kovács 2003).

A klaszterek térségi bázisai is alapvetően gazdaságfejlesztési térségként funkcionálnak. Alapvetően kétféle klaszter-típust lehet megkülönböztetni (Lengyel 2001b): az **iparági klaszter** esetében az ágazati koncentráció a fontos (azaz egy iparág mekkora súlyt képvisel egy ország gazdasági szerkezetében), míg **regionális klaszternél** térbeli kiterjedésének (térségi bázisának) nagysága a lényeges megkülönböztető kritérium (3.1. táblázat).

Az **iparági klasztereket** tipizálhatjuk egy adott nemzetgazdaság szakosodása szerint, azaz melyik iparág és milyen mértékben domináns egy gazdaságban. Ez a tipizálás három szintet különít el a klaszterek gazdasági jelentősége és komplexitása szerint:

- **Megaklaszter:** lényegében olyan iparági csoport, amelyhez tartozó szervezetek és üzleti partnereik a gazdasági tevékenységek széles köréhez kapcsolódnak és az egész nemzetgazdaság fejlődését meghatározzák (Finnországban a telekommunikáció, Görögországban a turizmus, Svájcban a pénzügyi iparág stb.).
- **Mezoklaszter:** egy adott iparág versengő vállalataiból és értéklánc-rendszereiből, valamint a kapcsolódó iparági intézményekből áll (kerámiaipar, bútoripar, tejipar stb.).
- **Mikroklaszter:** legtöbbször az iparág egy-két vállalati értéklánc-rendszerét, beszállítói, alvállalkozói, kereskedelmi hálózatát jelenti.

3.1. táblázat A klaszterek lehetséges tipizálásai

Iparági klaszter: az ágazati koncentráció súlya szerint	Regionális klaszter: a térségi bázis kiterjedtsége szerint
Megaklaszter	Makroklaszter
Mezoklaszter	Regionális klaszter
Mikroklaszter	Lokális klaszter

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

A **regionális klasztereknél** a térségi bázis kiterjedtsége a lényeges megkülönböztető ismérv. Amint *Porter* is többször kiemelte, mindig a valós gazdasági kapcsolatok által kirajzolódó vonzáskörzeteket kell tekinteni, és nem a közigazgatási területi egységeket (Porter 1996). A regionális klaszterek három típusa a térségi bázis kiterjedtsége szerint:

- **Makroklaszter:** térségi bázisa az egész ország, így az iparág versenyző vállalatai, beszállítói vagy partnerszervezeteik megtalálhatók szinte mindegyik régióban.
- **Regionális klaszter:** az iparág versengő vállalatai és kapcsolódó intézményei földrajzilag koncentrálnak, térségi bázisuk egy régió, vagy egy nagyváros és vonzáskörzete.
- **Lokális klaszter:** leginkább egy településen, vagy egy munkaerő-vonzáskörzetben (ingázási övezetben) működik, elsősorban kis- és középvállalkozások (KKV-k) helyi hálózataiból áll.

A klaszterek térségi bázis szerinti tipizálásánál a regionális és lokális klaszter közötti megkülönböztetésnek nincs pontos kritériuma. Általában az tűnik elfogadottnak, hogy a regionális szint az a lokális feletti szint, azaz magát a lokalitást kell először definiálni. A lokális klasztereknél főleg az adott település (város) önkormányzata a kezdeményező (intézményi) partner, míg regionális klaszter esetén az érintett területi kormányzatok közül általában a régió centrumának önkormányzata (nagyváros). Megjegyzem, hogy a gyakorlatban alig merülnek fel ilyen térbeli kiterjedéssel kapcsolatos

értelmezési problémák, mivel egy adott klaszter támogatási programjánál már konkrétan megbecsülhető az érintettek köre.

Az Amerikai Egyesült Államokban 2001-ben lezajlott, *Michael Porter* által irányított innovációs klaszter vizsgálatnál is a BEA által meghatározott 172 gazdasági térséget vették alapul (Porter 2001a). Főleg azért használták ezt a besorolást, mert jobban illeszkedik a gazdasági folyamatok, üzleti kapcsolatok térbeli sajátosságaihoz, azaz a gazdasági térhez, mint a statisztikai régiók (MSA-k).

A munkaerő-vonzáskörzetek, mint lokális térségek viszonylag jól leírják a gazdaság térbeliségét, a vállalatok versenylőnyei forrásainak lokális kiterjedését, a vállalati kapcsolatrendszer, így a kormányzati gazdaságfejlesztés során ez a régió-típus tűnik a leginkább felhasználhatónak. Ez a felismerés tükröződik a BEA-féle területi beosztásban éppúgy, mint a francia és olasz kistréségek kialakításában. Ezek a munkaerő-vonzáskörzetek részben csomóponti, részben programozási (politikai, statisztikai) régiók, mivel pontos határokkal rendelkeznek és általában átfedésmentesen kitöltik a teljes teret. A különböző klaszterek térségi bázisai átfedik egymást, egy városban, egy gazdaságfejlesztési régióban több klaszter is működhet.

3.3. A régiók eltérő típusainak gazdasági szerepéről

A fejezetben ismertetett régiótípusok mindegyike valós társadalmi-gazdasági problémára ad egy térszerveződési választ. A társadalom térbeli szerkezeténél is meg kell különböztetnünk az eltérő térszerveződéseket, amelyek közül az intézményi tér és a gazdasági tér (város és régió) alkalmazható a területi verseny és versenyképesség vizsgálatához. A regionális tudomány háromféle régiótípust különít el, amelyek közül a tervezési és a csomóponti régióknak fontos, de eltérő gazdasági szerepük van.

A **tervezési régió** előnye, hogy pontos határokkal rendelkezik és az intézményi tér részeként több intézmény igazodik a határaihoz, ami megkönnyíti az adatgyűjtést, valamint a területfejlesztési stratégiák kidolgozásába az intézményi partnerek bevonását. Így ezek a régiók a **regionális versenyképesség mérésére** a rendelkezésre álló adatgyűjtési rendszerek miatt alkalmasak. Viszont a tervezési régiók határai, a közintézmények működési területei sokszor eltérnek a valós gazdasági térszerveződéstől, ezáltal a gazdaságfejlesztési stratégiák nagyobb részének a menedzselésére kevésbé alkalmasak. A tervezési régiók elsősorban a központi kormányzat (területfejlesztési politika, avagy az EU regionális politikája) top-down jellegű gazdaságfejlesztésének, főleg a nagyobb infrastrukturális projektek megvalósításának, a területi egyenlőtlenségek mérséklésének térségei.

A **csomóponti régiók** a gazdasági tér egységei, nagyjából megfelelnek ugyan a gazdaságfejlesztési elvárásoknak, viszont elnagyolt határaik miatt az adatgyűjtés és így reális helyzetfeltárás elvégzése sokszor nehézségekbe ütközik. Kompromisszumként az olyan csomóponti régiók (pl. az USA gazdasági térségei, vagy a brit és német ingázási övezetek) tűnnek a gazdaságfejlesztés megfelelő térségeinek, amelyeknek van egy

versenyképes méretű magtérsege (csomópontja). Ezek a kistérségek kisebb közigazgatási egységekből épülnek fel, így határaik is adottak, általában rendszerezett információforrások is vannak (legalább a népszámláláskor) és intézményi partnereik köre is kijelölhető. Nyilván ezek a gazdaságfejlesztési térségek nem közigazgatási egységek, hanem főleg üzleti, befektetői döntésekhez, avagy közösségi fejlesztési programokhoz használhatók és bizonyos időközönként felül kell vizsgálni kiterjedésüket. A csomóponti régiók főleg a bottom-up jellegű helyi gazdaságfejlesztés térségei, a kis- és középvállalkozások támogatására kiválóan alkalmasak (mint a munkaerő-vonzáskörzetek).

A régiók közgazdaságtani vizsgálatát megnehezíti, hogy a gazdasági tevékenységek egy része nem köthető valamilyen térbeli helyhez vagy térséghez (az ún. „footloose” tevékenységek), pl. a mobil telefonos szolgáltatások, vagy a call centerek, illetve a most formálódó kibertérről még kevés ismerettel rendelkezünk (Mészáros 2003). Másik jellemző, hogy a régiók „nyitott gazdaságok”, amíg az országok között a termékek, jövedelmek, munkaerő stb. áramlásáról részletes adatnyilvántartások vannak, addig az országon belüli regionális input-outputról nincsenek hivatalos adatgyűjtések, csak egyedi felmérések alapján elvégzett becslések készülnek (illetve a teljes körű népszámlálások és mikrocenzusok). Az empirikus vizsgálatoknál nemcsak a csomóponti, de a homogén régiók határai sem állapíthatók meg mindig pontosan, mivel a szomszédos régiók között nem határvonal, hanem egy olyan határterület húzódik, amely különböző mértékben, de mindkét régióhoz tartozhat (pl. a városi munkaerő-vonzáskörzetek határai sem adhatók meg mindig pontosan).

Az EU-ban a regionális tudomány **mindhárom régiófelfogása** tetten érhető: a tervezési, közigazgatási-statisztikai régiók (NUTS-rendszer) a regionális politika (regional policy), a csomóponti (város)régiók inkább a területfejlesztés (spatial development), míg a homogén régiók a vidékfejlesztés (rural policy) térségei. Magyarországon is egyre nyilvánvalóbb, hogy a regionális és a területfejlesztési politikák eltérő régiószemlélete miatt különböző területi beosztásokat kell kialakítani.

Egy tervezési régió átlagadatai elfedik a régióon belüli egyenlőtlenségeket, mind-egyik régióon belül a nagyvárosok (és megyeszékhelyek) gazdasági teljesítménye általában kiemelkedik, míg közvetlen szomszédságukban általában elmaradott rurális térségek találhatók. Azaz a nagyvárosi centrumok mellett léteznek mindegyik statisztikai régióban és megyében belső perifériák is. Emiatt itthon is az amerikaihoz hasonló gazdasági térségi besorolást kellene készíteni, amelynek két hazai típusa: a prosperáló csomópontok és ingázási övezeteik által kialakított térségek (várhatóan a megyeszékhelyek és egy-két nagyobb város vonzáskörzeteikkel együtt), valamint a többi vidékfejlesztési térség. Ezek a térségek várhatóan jelentősen eltérnek mind a statisztikai kistérségektől, mind a munkaügyi hivatalok térségeitől (illetve a többi, egy-egy főhatóság által kialakított térfelosztástól). A kétféle típusra egészen eltérő támogatási rendszert kellene kidolgozni, mivel nincsenek egy „súlycsoportban”. Nyilván Budapestet és munkaerő-vonzáskörzetét külön kell kezelni.